

ПРОЦЕСИ НЕОЛОГІЗАЦІЇ НОМІНАЦІЙ У ГАЛУЗІ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

© Кучеренко О. Ф., 2011

На сучасному етапі в українській термінології цивільного захисту відбуваються суттєві процеси термінотворення. Усталюються логіко-семантичні зв'язки між складовими частинами термінологічної системи цивільного захисту.

Ключові слова: українська мова, неологізація, термін, термінологічна система, цивільний захист

Nowadays in Ukrainian terminology of civil defense are carried out processes of the term formation. The logical-semantic links are placed between components of terminological system of the civil defense.

Keywords: Ukrainian language, neology, term, terminological system, civil defense

Одним із джерел поповнення словникового фонду сучасної української літературної мови стає лексика галузі цивільного захисту. Протягом останнього часу у складі цієї галузевої терміносистеми сталися суттєві зміни, які спричинили появу нових термінологічних слів та словосполучень. Зазначений термінологічний фонд потребує упорядкування та системного представлення в словниках.

Виданий нами перекладний словник «Короткий тематичний російсько-український та українсько-російський пожежно-технічний словник» [1] уже не відповідає нагальним потребам фахівців цивільного захисту: кількість та якість термінологічних одиниць, поданих у ньому, не відображає динамічних процесів, що відбуваються у такій сфері людської діяльності. Виникає практична необхідність систематизації та упорядкування зазначеної спеціальної термінологічної системи як в нових перекладних термінологічних словниках, так і в тлумачних лексикографічних виданнях.

Метою нашого дослідження є аналіз процесів неологізації номінацій у галузі цивільного захисту. До неологізмів ми відносимо ті лексичні одиниці, що виникають із функціонуванням лексикографічної системи цивільного захисту, а також ті, які існували, але не були зафіксовані в згаданому вище словнику.

Новітні термінологічні лексеми зазначеної галузі знань не ставали об'єктом наукового дослідження, чим і визначається науково-практична цінність вирішення проблеми. Безумовно, при опрацюванні цього специфічного термінологічного фонду спираємося на теоретичні та практичні матеріали розвідок учених-термінологів (А. Д'яков, І. Кочан, В. Лейчик, Д. Лотте, Л. Полюга, Т. Панько, О. Сербенська та ін.) [2–4].

Неологічна лексика галузі цивільного захисту розширилася за рахунок морфологічної та семантичної деривації, а також запозичень з інших мов.

Різною є морфемна будова однослівних термінів галузі цивільного захисту. Серед них слід відзначити терміни-деривати. Більшість із термінів твориться за допомогою морфологічного

способу словотвору з усіма різновидами: суфіксальним, префіксальним, суфіксально-префіксальним, основоскладанням, складною суфіксацією та словоскладанням.

До частотної групи слів належить суфіксальна інноваційна віддієслівна лексика на позначення різноманітних процесів та дій (*рятування, попередження, запобігання, руйнування, забруднення, займання, загоряння, спалахування, ураження* тощо).

Продуктивний суфікс *-ість* для вираження значення абстрактної ознаки (*вогнестійкість, займистість, спалахуваність, горючість, безпечність, нешкідливість, пошкодженість, всмоктуваність* тощо).

Для найменування професійної діяльності та поведінки особи вживаються іменники, утворені суфіксальним способом від прикметників (*пожежництво, рятувальництво, добровільництво та ін.*).

Активні серед іменникових дериватів словотвірні типи для найменування осіб чоловічої статі із суфіксом *-ник* (*пожежник, рятувальник, пожежник-рятувальник та ін.*).

Зафіксовано відносні прикметники віддієслівного походження із суфіксом *-альн-* (*рятувальний, відновлювальний, уражальний, спалахувальний, забруднювальний* тощо).

До частотних інноваційних утворень галузі цивільного захисту слід віднести прикметники із префіксами *проти-* (*протипожежний, противогневий, протирадіаційний, протидимовий*), *поза-* (*позачерговий*), *над-* (*надзвичайний*), *без-* (*безвогневий, безполуменевий, безаварійний*), *не-* (*незвичайний, небезпечний, незаймистий, нестандартний, нешкідливий*).

У процесах неологізації лексем галузі цивільного захисту вагоме місце належить прикметниковим номінаціям із суфіксом *-н-* (*безпечний, пожежний, захисний, пінний, рукавний, ствольний, водний*).

Серед прикметникових інновацій значну частину становлять складні форми прикметників. Високою активністю відзначаються при їх утворенні такі компоненти: *пожежно-* (*пожежно-рятувальний, пожежно-запобіжний, пожежно-профілактичний, пожежно-упереджувальний*), *рятувально-* (*рятувально-аварійний, рятувально-пошуковий*), *радіаційно-* (*радіаційно-екологічний, радіаційно-хімічний*), *оперативно-* (*оперативно-рятувальний, оперативно-відновлювальний, оперативно-пошуковий*), *аварійно-* (*аварійно-рятувальний, аварійно-відновлювальний*), *пошуково-* (*пошуково-рятувальний, пошуково-розвідувальний*), *техногенно-* (*техногенно-екологічний, техногенно-уражальний*).

У процесах неологізації досліджуваного термінологічного поля вагоме місце посідає також субстантивація прикметників. Продуктивну та найбільш чисельну групу прикметників становлять лексеми, що неповністю субстантивувалися. Вони можуть уживатися то як прикметники (*потерпіла особа, постраждалий мешканець, уражений район, поранений рятувальник, врятований пожежник, евакуйований персонал*), то як іменники на позначення осіб за їх внутрішньою або зовнішньою ознакою (*потерпілий, постраждалий, уражений, поранений, врятований, евакуйований*).

Досить багато нових слів – дієприкметники, похідні від дієслів недоконаного й dokonаного виду. Дієслівні основи та суфікси *-н-*, *-ен-*, *-т-* стають вихідними компонентами для творення таких дієприкметників (*відновлювати – відновлюваний, забезпечити – забезпечений, захищати – захищений, уражати – уражений, врятувати – врятований*).

Велику частину новоутворень становлять складноскорочені слова. Найпоширенішим процесом поповнення реєстру є поява часткових абревіатур. У процесі їх творення беруть участь такі словотвірні елементи: *держ-* (*держнагляд – державний нагляд*), *пож-* (*пожнагляд – пожежний нагляд, пожежна техніка – пожежна техніка*), *еко-* (*екозахист, екобезпека, екобезпека, екосистема* тощо).

Сучасна терміносистема цивільного захисту постійно збагачується абревіатурними номінаціями. Кількісно найбільшими серед ініціальних абревіатур є літерні утворення (*МНС – Міністерство надзвичайних ситуацій, НС – надзвичайна ситуація, ЄДСЦЗ – єдина державна*

система цивільного захисту, ПРР – пошуково-рятувальні роботи, НАВР – невідкладні аварійно-відновлювальні роботи та ін.).

Ініціальні аббревіатури галузі цивільного захисту утворюються по-різному. Деякі є результатом стягнення словосполучення (РНС – рятувальна насосна станція, РП – регенеративний патрон тощо) або основ складних слів (ПЗ – пінозмішувач, ПП – пожежогасіння тощо), тобто вони утворені за допомогою синтаксично-морфологічного способу.

До складу сучасного спеціального термінологічного фонду галузі цивільного захисту активно входять іншомовні аббревіатури ініціального типу, запозичені здебільшого з англійської та німецької мов. Наприклад, *IFEX* утворено від початкових букв англійських слів: *Impulse* (імпульс) *Fire* (пожежа) *Extinguishing* (гасіння) *Technology* (технологія). Український відповідник зазначеної аббревіації – це терміносполучення «імпульсна технологія пожежогасіння». Термінономінація має відмінності обсягу поняття тому, що існують певні характеристики вітчизняної та закордонної імпульсної технології пожежогасіння. Тому спостерігаємо паралельне вживання запозиченої аббревіатури та українського терміна на позначення «імпульсної технології пожежогасіння» (*IFEX*), так і окреме, на позначення технології саме *IFEX*, звідси поширення ініціально-цифрових номінацій-модифікацій (*IFEX-3000*, *IFEX-3060*, *IFEX-3001*, *IFEX-3012*).

Досить поширеним для галузі цивільного захисту є творення складних багатокомпонентних номінацій-терміносполук (рятувальна операція, пожежна безпека, цивільний захист, техногенна катастрофа, надзвичайна ситуація, ступінь поширення вогню, рятувальні попереджувальні заходи, організація ліквідації техногенної катастрофи, система стандартів безпеки праці, норма витрати вогнегасильних речовин тощо).

Для досліджуваної термінологічної системи термінологізація виявляється також активним процесом, під час якого відбуваються суттєві семантичні зміни. Загальноновживані лексеми, розширюючи значення, активно переходять до термінологічної сфери галузі цивільного захисту. Значна кількість однослівних термінів виникає внаслідок термінологізації загальноновживаної лексики на основі метафоризації та метонімії: (пожежний) рукав, (рукавний) місток, (пожежна) кишка, (пожежний) ствол, (рукавна) катушка, (рукавна) лінія та ін.

Семантична структура віддієслівного терміна з нульовою суфіксацією *нагін*, що належить до транспортної термінології (пор. «нагін, -гону. ч. Час, нагнаний у дорозі при русі поїздів, машин і т. ін. Поїзд прийшов з нагоном 20 хвилин.») [5, т. 5, с. 48] розширилася на основі появи нового значення. У галузі цивільного захисту зафіксовано семантичний неологізм *нагін* (*нагін води*), який використовується як синонімічний до запозиченої номінації *цунамі*. Національний стандарт України «Безпека у надзвичайних ситуаціях» подає терміни *нагін* (*нагін води*) та *цунамі* як унормовані [6].

Семантична інновація *розгортання* (*розгортання сил та засобів*) відображає специфіку галузі цивільного захисту. «Російсько-український словник наукової термінології» презентує таку словникову статтю до зазначеної лексики: «развертывание 1. геол., матем., техн. розгортання р. поверхності матем. розгортання поверхні, р. пробы геол. розгортання проби 2. техн. (разворот) розвертання» [7, с. 596]. Характеристика галузевої належності слова міститься в його тлумаченні у «Тимчасовому статуті дій у надзвичайних ситуаціях. Гасіння пожеж. Органи управління, пожежно-рятувальні підрозділи оперативно-рятувальної служби цивільного захисту»: *Розгортання сил та засобів* (оперативне розгортання). *Оперативне розгортання складається з таких етапів: підготовка до розгортання, попереднє розгортання, повне розгортання. Попереднє розгортання – прокладання магістральних рукавних ліній, відновлення рукавних розгалужень, пожежних стволів, драбин та іншого пожежно-технічного озброєння, необхідного для гасіння пожежі. Оперативне розгортання проводиться після прибуття підрозділу на пожежу одночасно з розвідкою»* [8, с. 9].

До галузевої терміносистеми поступово залучаються запозичені лексеми, які також набувають термінологічного значення – *смерч*, *тайфун*, *цунамі*, *шквал*, *циклон*, *катаклізм*, *превентивний* та ін.

Деякі з наведених номінацій функціують паралельно з українськими терміноодинацями: *цунамі – нагін води; катаклізм – природня надзвичайна ситуація, природня катастрофа; превентивний – запобіжний, профілактичний; екстрений – позачерговий, терміновий; екстремальний – надзвичайний, незвичайний нестандартний*).

У сучасній українській мові галузі цивільного захисту розвивається її експресивна, образна та емоційна сторона. У розмовному мовленні *пожежу* називають *червоним півнем, пожежника – вогнеборцем та приборкувачем вогню, пожежний танк – танкоподібною пожежкою, пожежний автомобіль – червоною пожежкою*.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз термінолексем галузі цивільного захисту довів, що процеси неологізації цієї термінології надзвичайно активні, бо в них беруть активну участь морфологічна та семантична деривації, а також запозичення з інших мов.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в науковому опрацюванні термінів досліджуваної галузі з метою видання нового термінологічного словника.

1. *Короткий тематичний російсько-український та українсько-російський пожежно-технічний словник* / [Росоха В., Кучеренко О., Белан С., Єременко В.]. – Х. : Фант, 2002.– 384 с. 2. Д'яков А. *Основи термінотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти* / А. Д'яков, Т. Кияк, З. Куделько – К. : Вид-во Дім «КМ Асадетіа», 2000.– 218 с. 3. Лотте Д. *Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов* / Д. Лотте – М. : Наука, 1982. – 149 с. 4. Панько Т. *Від терміна до систем* / Т. Панько – Л. : Вища шк, 1979.– 148 с. 5. *Словник української мови: [в 11 тт.]*. – К. : Наук. думка, 1970–1980.– Т.1–11. 6. *2008 Безпека у надзвичайних ситуаціях. Джерела фізичного походження природних НС. Номенклатура та показники впливів уражальних чинників* : ДСТУ 4934.– [Чинний від 2010-03-01]. – К. : Держпожстандарт України, 2010. – 127 с. 7. *Російсько-український словник наукової термінології: Математика. Фізика. Техніка. Науки про землю та космос* / [В. В. Гейченко, В. М. Завірюхіна, О. О. Зеленюк та ін.]. – К. : Наук. думка, 1998. – 888 с. 8. *Тимчасовий статут дій у надзвичайних ситуаціях. Гасіння пожеж. Органи управління, пожежно-рятувальні підрозділи оперативно-рятувальної служби цивільного захисту*. – Офіц.вид. – К. : Держпожстандарт, 2006. – II, 104 с. 9. *Словник української мови: [в 20-ти томах]*. – К. : Наук. думка, 2010. – Т. 1. – 846 с.